

“ציונה - מבוסס על סיפור אמיתי”¹

רבקה עוזרי ז"ל וסיגל עוזרי-רויטברג

מאז שנפרדת מהגוף,
אני, בעולם הזה, מלקטת
חוזרת למלאכתן של נשים מקדמת דנא.
אימהות קדמוניות מנחות אותי,
כיצד לשוטט,
ללא יעד אך עם מטרה.
המבט רחב, מופנה לכל הכיוונים, תר בתנועה,
דרוכה, מחפשת, במצב שאלה.
בלי לדעת מה אמצא,
אותות?
שבתי זיכרונות,
ריחות וטעמים,
קלטות ותמונות,
אנשים וסיפורים,
שיודעים, שהכירו, שמדברים
אותך?
להזין את הנפש, להדהד אותך בתוכי והחוצה לעולם,
לספר שהיית,
אימא

זהו סיפור "שמבוסס על מקרה אמיתי", סיפור שנדלה ממגוון אוצרות הלקט שאספנו אני, אחי ואחותי מבית הוריי המנוחים. לצד קסדת פלמ"ח הנגב והמסטינג הצה"לי תוצרת הארץ שמצאנו בבודים והיו שייכים לאבי אהרון ז"ל, מצאנו שלל רב של כתבות, סיפורים, מכתבים, יומנים ומחשבות שכתבה אימי רבקה ז"ל. במחברת דקה, אחת מני רבות, הופיע סיפור קצר שכתבה אימי בהיותה בת 17 והוא יובא כאן במלואו.

ואולם הסיפור שאחלוק עימכם הוא סיפור מרובד, סיפור שמגולל בו פסיפס של סיפורי ילדות המגוללים אף הם בסיפור חייה וחיי. כולם סיפורי נשים וילדות בעטיה של מלחמה, סיפורים על פחד, גבורה ותושייה, בתקופה ובמרחבים בלי מדינה. אפתח אפוא בהצגת סיפורה של אימי כילדה,

1. הציטוט מתוך כותרת לסיפור שכתבה רבקה עוזרי ז"ל. היא נולדה ב־5 בפברואר 1935 ונפטרה ב־5 בינואר 2024. מסה זו נכתבה שלושה־ארבעה חודשים לאחר פטירתה. אני רוצה להודות מקרב לב לחברתי, ד"ר לילי גלזר, על העניין שגילתה בסיפורה של אימי, על הרעיון לפרסמו בבמה זו ועל ההזדמנות לצלול לכתביה, להכיר אותה מזוויות חדשות ולעבד את האובדן.

אעבור להצגת הסיפור הקצר שכתבה כמתבגרת על ימי ילדותה טרם קום המדינה ואסיים בהצגת הזיקות של הדמיון למציאות.

איזוהי גיבורה? הכובשת את יצרה

אימי רבקה עוזרי ז"ל נולדה למשפחת לוי בשכונת כרם התימנים שבתל אביב ב-5 בפברואר 1935. אביה דוד ואימה שושנה נולדו בתימן, הכירו והתחתנו באריתריאה ובה הולידו את בתם הבכורה מזל ואת אלי, אחיה הגדול של אימי. בשנת 1933 עלתה המשפחה ארצה והתיישבה בכרם התימנים בתל אביב. הם התגוררו בדירת חדר אחד ששכרו מבעל בית ערבי, ברחוב מלאך 6 [כיום פדויים 12].

ההסתגלות לארץ הייתה קשה ולוותה בטרגדיה נוראה, כאשר לאחר דלקת ריאות שהחריפה ובאין פניצילין, נפטרה האחות הגדולה, מזל. אימי, שנולדה מייד לאחר האובדן הטרגי של אחותה, הייתה כדבריה "בבת עינו של אבי", ולאחריה נולדו עוד שבעה אחים ואחיות: מוסא, מזל, שולה, רותי, מומי, יורם ואורי.

ביומנים ובכתבות שכתבה ובראיונות "סיפור חיים" שעשיתי עימה בשנת 2015 ובשנת 2017, תיארה אימי שלל זיכרונות ילדות מוקדמים שאופיינו מצד אחד בדוחק כלכלי, פחד ומלחמות ומצד אחר חיים חברתיים תוססים, מלאי הרפתקאות ומעשיות, מתובלים בזמרה, משחק, ריקודים, חיזורים, מעורבות חברתית וערבות הדדית.

עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, אביה, סבא דויד, שהיה צורך במקצועו, נסע לעבוד באריתריאה שבה היה לו בית מלאכה קטן ועובדים, והוא שלח למשפחתה כסף ושם הביתה כל כמה חודשים. ואולם עם פרוץ המלחמה חשדו השלטונות האיטלקים שהוא בוגד והוא נאלץ לנטוש את כל רכושו, לנוס על נפשו ולחזור דרך הים לביתו חסר כול.² אז לדבריה החלה תקופה של 'דחק' כלכלי וסבא דויד עבד בכל עבודה שהצליח למצוא, שוטף כלים במסעדה, ירקן, מוכר "שישליקים" בפינת רחוב, "כל העבודה" אמר "מכבדת את בעליה",

ואני כילדה הייתי הולכת לעזור לו [...] ורק כשהחלו להגיע החיילים האוסטרליים הוא חזר גם לעבוד במקצוע שלו כצורך [...] היו מושיבים אותנו הילדים הקטנים והיינו משייפים את האותיות ג'רוזלם, ואז היינו מוכרים את זה לחיילים האוסטרליים. צמידים, שרשראות, כל מיני דברים כאלה, גם הזמרת חנה אהרונה והאחים שלה, כולנו, כל הילדים היו עוזרים. (עוזרי-רויטברג, 2015)

הם גרו סמוך לשכונות ערביות והיא סיפרה שבמלחמת השחרור "כשהערבים התקיפו אותנו ממנשייה והיו צלפים שירו על העוברים והשבים ברחוב ממסגד חסן בק [...] אז עשינו פרצות בתוך החצרות של הבתים ועוברים מבית לבית, כדי לא לעבור ברחוב [...] זו הייתה תקופה עם הרבה מתח אבל לאנשים לא היה פחד", ציינה בפליאה בתארה את ההפצצות על תל אביב במלחמת העולם השנייה:

2. חשוב לסייג ולומר כי סיפור חייו של סבא דויד אפוף מסתורין. יש כמה גרסאות, לא רק בין האחים לבית לוי, אלא גם בתיעודיה של אימי על השאלה מה קרה לסבא דויד באריתריאה. מדוע הגיע מתימן לאריתריאה? ומה קרה לו באריתריאה בסוף שנות השלושים שחזר ממנה לארץ ישראל חסר כול? הגרסה שברח מהשלטונות שחשבוהו לבוגד, היא הגרסה המאוחרת שסיפרה אימי ומופיעה בראיון שקיימתי עימה בשנת 2015.

אני זוכרת שהאיטלקים הפציצו אותנו ואנשים במקום להסתתר, היו עולים על הגגות להסתכל עליהם. אנחנו הילדים היינו הולכים ומסתתרים מתחת למיטות, עולים לקומה שנייה אצל השכנים, כי אנחנו גרנו בקומת קרקע. אחר כך היינו הולכים לראות את המצנחים של החיילים. אבל אנשים במקום להסתתר, היו יוצאים החוצה. (עוזרי-רויטברג, 2015)

כשביקשתי ממנה לשמוע על זיכרונות ילדות חזקים במיוחד שהדהדו בה, סיפרה:

הזיכרון החזק שלי זה ההתנגשויות עם הצבא הבריטי ואני זוכרת שהתקיפו את משטרת אפאק ברחוב עזרא, ואני זוכרת ששמעתי את הבומים ואני שקשקתי כל כך ועשיתי במכנסיים מרוב פחד. הייתי בת 11, ומרוב פחד – חליתי. בהתחלה חשבו שיש לי שחפת כי התחלתי לרזות [...] לא אכלתי, אבל זו לא הייתה שחפת. היו בודקים אותנו בבית הספר משקל וכולי, וכל הזמן הייתי מרזה והייתי בחרדה. בסוף ההורים שלי לקחו אותי לאישה שקראו לה מרת בנייה [שהייתה מרפאה עממית, סע"ר]. והיא עשתה לי מאקווה, שמה לי ברזל מלובן בבטן [מתחת לחזה] ועשתה לי כווייה כדי להרחיק את הפחד. היו לוקחים עלי גפן כדי לשים לי על הפצע, למשוך את המוגלה. זה עשה לי צלקת נוראית, ולקח לזה הרבה זמן להחלים. אבל טיפלו בי, גם בעלי תאנה והיו נותנים לי מרק מיוחד של יונים והיו נותנים לי כבדים כדי להבריא.

אני זוכרת שהרופא בבית הספר אמר: 'מה זה? איזה אנשים פרימיטיביים שעושים דברים כאלה לילדה?' והאחות של בית הספר אמרה לו: 'אבל בזכות זה הילדה הבריאה' ואני באמת הבראתי אחרי זה. היום כשאני חושבת על זה [צוחקת] יכול להיות שזה היה המרק והכבדים, אבל זו הייתה אחת מטראומות הילדות הכי חזקות שלי וזה מה שהוציא אותי מזה. (עוזרי-רויטברג, 2015)

"ויש עוד סיפור", המשיכה אימא לספר מייד לאחר דברים אלו,

הייתי הולכת עם אבא שלי לעזור לו בדוכן של שישליקים שמכר בפינת שני רחובות. ויום אחד ראיתי את הצעירים של הלח"י מדביקים כרוזים עם קמח ומים. פתאום אני רואה מרחוק את הטנק של הבריטים מתקרב. ואז, מה עשיתי? רצתי להזהיר את הבחורים, הם תקפו זרקו את הדלי והכרוזים ונמלטו מהמקום. ואני לקחתי את הדלי עם הדבק והכרוזים, נכנסתי לבית השימוש, אלו היו שירותים של בור בחצר וזרקתי את זה שם. נכנסתי ויצאתי כאילו כלום לא קרה. בינתיים הטנק הגיע וחלף על פנינו והאירוע עבר בשלום ואני הרגשתי את עצמי ממש, ממש, גיבורה [צוחקת].

כולם באו אליי ואמרו לי, איך העזת לעשות דבר כזה? מזל שלא תפסו אותך [...] ואבא שלי מאוד נבהל, הוא ראה שהזהרתי את הבחורים ולקחתי את הדלי והכרוזים, אבל אני גיליתי תושייה. אחר כך אבא סיפר את זה לכולם. מצד אחד הוא מאוד נבהל, אבל מצד שני הוא מאוד היה גאה בי. (עוזרי-רויטברג, 2015)

נקודת המבט של הילדה שמסתכלת בהערצה על גיבורי תקופת המחתרות, שיש בה פחד, חרדה ואומץ בעת ובעונה אחת ושהיא שותפה ללא שותפה למאבק הלאומי, שזורה גם בסיפורי חייה של אימי וגם בסיפור הקצר שכתבה כנערה צעירה על תקופת ילדותה.

הכותרת "ציונה – מבוסס על סיפור אמיתי" היא השם שאימי נתנה לסיפורה במקור, והוא מבטא באופן מדויק להפליא הן את הזיקה שיש בו בין דמיון למציאות, הן את הזיקה לציון, לציונות ולקולקטיב החברתי שהתגבש בארץ ישראל טרם קום המדינה והן את היסוד המארגן של סיפורה ושל סיפור חייה, היסוד של גבורה נשית.

ציונה - מבוסס על סיפור אמיתי / מאת רבקה (לוי) עוזרי ז"ל³

מרבית הילדים בני גילי נהגו להעסיק עצמם במשחקי הרחוב המקובלים, מחבואים, קלאס, תופשת או משחקי חבל. ואילו אני משתעשעת הייתי בסקירת המבוגרים והפעוטים מן הצד. "חולמנית" קראו לי חברי. ואומנם "חולמנית" הייתי שאלות רבות הטרידו מוחי הקט באותה עת [עת]. ואחת הקושיות שהטרידה מנוחתי, הייתה הופעתה הבלתי צפויה של הציירת החדשה בבית הסמוך.

הייתה זו דמות מוזרה, מוזרה ויפה אחת מאיתנו. גם היא שחומת עור, עיניה גדולות, חומות ושערה השחור קלוע בצמה עבותה. קראו לה ציונה. איך וכיצד התגלגלה אלינו איש לא ידע. פעמים שמעתי את המבוגרים מתלחשים בניהם [ביניהם] ושמה נישא בפיהם. סקרנית הייתי יותר מכולם לדעת יותר עליה. לראשונה לא החליפה משפט עימי, ואילו אני יושבת הייתי על המדרכה ממול חדרה ומציצה אל מבעד לחלון המוגף שמא אקלוט שמץ מחזותה המסתורית. הנערים המבוגרים ממני התלחשו בניהם [ביניהם] וטענו שהיא "סתם זונה המסתובבת עם אנגלים" ואילו אני לא יכולתי להאמין בכך. לא היא.

שבת אחת בעודי יושבת ומתבוננת בחברי המשתובבים להם להנאתם בסמטאות השכונה, הגיחה לפתע מונית שחורה ומתוכה יצאה היא בלוויית שני בחורים, שליוו אותה לחדרה והסתגרו שם. המכונית נעלמה ביעאף [ביעף], באותה מהירות בה הגיעה. לקול חריקותיה יצאו המבוגרים אל מרפסות הבתים ואילו הזעזעוטים [זאטוטים] רצו אחר המכונית עד אשר נעלמה מתחום ראייתם. היה זה מחזה נדיר אותם ימים שמכונית תחלוף לה דרך סמטאות שכונתנו, ובעיקר בשבתות. להפתעתי חשתי כי מאורע זה לא עורר שום מרירות או כעס אצל המבוגרים בשל חילול השבת. לאט, לאט חדרה לתוך מוחי ההכרה שבלב ליבם גם הם, כמוני, מעריצים את הציירת שזה מקרוב באה לשכונתנו.

יושבת הייתי על אותה מדרכה כמאובנת ועיני נעוצות בשמשת החלון של אותו חדר בו התגוררה שכנתי, מתוך תקווה שמא אקלוט אי אלו מילים, שמא אראה משהו אשר יסגירנה לפני. אולם הדממה היא אשר עוררה את דאגתי.

דמדומי ערב ירדו על השכונה, אמהות יצאו וקראו לילדיהן להכנס הביתה. גם אמי היתה בין הקוראות. אולם אני התחננתי לפנייה להרשות לי לשבת עוד דקות ספורות. אמי נאותה. הרחוב התרוקן מהמולתם הרעשנית של הילדים. צעירים החלו נוהרים אל מרכז העיר. ואילו אני המשכתי לשבת על מקומי, מצפה! למה? דבר מה מסתורי שלא יכולתי להסבירו רתקני למקומי. לפתע נפתח החלון. ראשה החייכני של ציונה הציץ בפתח. היא פנתה לאחור ולחשה אל שני ידידיה. דבר מה שלא הגיע לאזני. לאחר מכן ראיתהי מסתכלת לעברי. היא נענה ראשה לקראתי. ואני קורנת מאושר לא הבחנתי שהיא מבקשת ממני לבוא. רק משהרימה ידה ואותתה לי הבנתי כוונתה ובמרצה, כאיילה נפחדת, עזבתי מקומי ורצתי למעלה, אל חדרה. נושמת ונושפת הגעתי אליה. היא עמדה בפתח, הניחה ידה על כתפי ושאלתני. "את מוכנה לעשות למעני שרות קטן?" כן השבתי נרגשת. לכי והשיגי לי מים רתוחים מאצל אמך, אמרה לי והושיטה לי קומקום ישן ומפויה. לקחתיו מידה ורצתי אל אמי שעמדה אותה שעה והדיחה את כלי השבת. אמי בלא היסוס, ובלא שאלות מיותרות מלאה את הקומקום מים רתוחים וציידה אותי בקומקום שני "למה את נותנת לי גם את זה? שאלתי בתמיהה. אמי הסתכלה בי ואחר הוסיפה, אולי היא רוצה לכבס משהו. "אבל אמא היא בודאי רוצה לעשות קפה לחברים שלה". מהרי, מהרי בתי אמרה אימי, המים יתקררו". ונפנתה לעבודתה מבלי להוסיף דבר. ואני עם שני קומקומים בידי עליתי לחדרה של ציונה. היא שמחה לקראתי ולקראת שני הקומקומים. לא, היא לא הכניסה אותי לחדרה. אלא ביקשה ממני

3. הטקסט כתוב כפי שהוא נכתב במקור, בכתב חסר ועם טעויות כתיב שאפיינו את הכתיבה המקורית של רבקה בהיותה נערה. תיקונים למילים יופיעו בסוגריים מרובעים.

להמתין לה למטה עד שתקרא לי שנית. חשתי בגאווה פנימית, על מה ולמה לא ידעתי. אך התחושה שהנה הייתי לה לתועלת והנני לה לתועלת החמיאה לי. כעבור 10 דקות נקראתי שוב באותה דרך שקטה. הפעם עליתי למעלה על בהנות רגלי, כאל היכל קודש, בדרכי ראיתי את שני הצעירים יורדים כשמתחת לבית שחיים חבילה עטופה ודלי עשוי פח בידיהם. לבושם היה שונה מקודמו. מכנסי חאקי קצרים וכובע טמבל. היכן החליפות? שאלתי את עצמי. ציונה מסרה לידי את הקומקום והעניקה לי חפיסת שוקולד. הסתכלתי בעיניה הנפלאות ובקשתי תשובה לשאלות שניקרו במוחי.

כך חזרו ונשנו הדברים חודשים מספר. מלחמת העצמאות הופעה בפתח וציונה יצאה לאור. יום אחד הופיעה בלויית שני צעירים בג'יפ פתוח. לבושה היתה בחאקי, מכנסיים ארוכים וכובע טמבל, ארזה חפציה וניפרדה מאנשי הבית. אני עמדתי מן הצד והסתכלתי בה. פעמים מספר שרתתי אותה אך פרט לחפיסות שוקולד לא זכיתי למאומה ואני כה השתוקקתי להציץ פנימה אל חדרה. לדעת את סודותי - סודותיה. משהורדו אחרוני חפציה, הבחנתי בדוק של לחלוחיות בעיניה. היא שלחה מבט אחרון לעבר חדרה, ולאחר מכן כאילו נזכרה בי. היא קראה לי ונשקה אותי על מצחי. “אזכור אותך תמיד, ילדתי” אמרה לי נבוכה “גם את בדרכך השקטה עזרת לתקומת המדינה. עוד יבוא יום וגם את תלבשי מדים אלה בגלוי ובגאווה”.

מה רצתה לומר בזה לא יכולתי להבין אז. הג'יפ נעלם ועמו אגדת ציונה שהיתה עבורי דמות נערצת חלפה. זוכרת אני כי רצתי לחדרה הפנוי להציץ בו פנימה, שמא אגלה משהו שיעיד על אופי דיירתו.

השנים חלפו להן, ומדינת ישראל הייתה למציאות. גם אני מצאתי עצמי בין שורות צ.ה.ל. ואז נזכרתי באותה ציונה, כה ביקשתי לראותה ולהראות לה עצמי במדים, לא כאותם מדים אשר לבשה היא. אבל ציונה נעלמה מתחום חיי. כה כעסתי עליה על שלא מצאה לנכון לבוא ולבקר ולו רק פעם אחת את סביבתה.

והנה, באחד מימי הקיץ הלוהטים, מיד לאחר שחרורי בצ.ה.ל. הבחנתי בשתי דמויות זרות ברחובנו. האחת ישישה הנושאת עצמה בכבדות רבה ואילו השניה, צעירה נאה שחורת עין וצמה. “ציונה” נפלטה זעקה מפיה. רצתי לעברה של הנערה בזרועות פתוחות, ציונה! הדמעות טשטשוני ולא הבחנתי כי צעירה זו אינה יכולה להיות ציונה. זו הסתכלה בי בתדהמה מהולה בהפתעה. שמי רות, רות עובד וזוהי אני. “אני מבקשת סליחה, אבל דימיתי אותך ל...”

כן, אני יודעת, רחל, או כפי שנקראה ציונה, היתה אחותי הגדולה,

מה פירוש היתה? כלום איננה עוד?

האם הנידה ראשה באות הן ודמעה זלגה מעיניה. “שמה לא היה ציונה, אולם כך כונתה משום שבחרה להלחם למען שחרור ציון.”

לא, לא יכולתי לשמוע את סיפורן ברחוב. על אף זעזועי ביקשתין לבוא אל ביתנו. הן נאותו. אימי גם היא הופתעה לדמיון הרב בין האחות שהיתה ואיננה, לבין אורחותנו, עד כדי כך שגם היא פערה פיה בקריאת הפתעה.

היה זה במלאות 15 שנה לנפילת הבת באחת השיירות שפרצו לירושלים. האם, שבתה גורשה מן הבית על ידי אביה על אשר הצטרפה למחתרת, ביקשה לראות היכן התגוררה בתה בכורתה בטרם נפלה על מזבח החרות. רק אז נודע לי, כי פעולותיה העיקריות של ציונה, או רחל כפי שאמא קראה לה, היתה עבודת הכתיבה, כתיבת הכרוזים נגד שלטון המנדט. כזו היתה הדמות אותה הערצתי. דמותה של נערה ירושלמית שלחמה שתי מלחמות, מלחמת השחרור מכבלי המסורות ומלחמת השחרור מכבלי העבדות.

גיבורה של החיים ופמיניזם של חיי היום-יום

ציונה היא גיבורה, גיבורה ספרותית פמיניסטית, לא שגרתית. היא אישה, מזרחית, צעירה ויפה, המתגוררת 'בחדר משלה' [ללא הוריה או בעלה] ונפגשת עם בחורים צעירים בלי לתת דין וחשבון על מה ולמה. רק לקראת סוף הסיפור אנחנו מגלים שלמעשה הייתה לוחמת, לוחמת במאבק על הקמת המדינה, אך גם לוחמת ב"כבלי המסורת" וכי הנשק שלה היה הכתיבה.

יתרה מזו, ציונה היא פרי עטה, דמיונה וזיכרונותיה של ילדה/נערה ממוצא תימני שגדלה בתקופה האמורה "בבית עני", כפי שתיארה זאת אימי באחד ממאמריה (עוזרי, 1976) ויש בסגנון כתיבתה ובתיאוריה לא רק ביטוי לרוח הזמן והדור (zeitgeist), אלא גם ביטוי לנקודת מבטה הייחודית של ילדה שגדלה בשוליים החברתיים של המדינה המתהווה. ביחס הפוך לשוליות של נקודת המבט המתבוננת בה, ציונה היא אישה חזקה, שאומנם דמותה ודמויות נשיות שכמותה, לא מככבות בנרטיבים הקנונים של הספרות הציונית, ואולם הן כן מהדהדות היטב בהיסטוריה הפרטית של הסביבה החברתית ובייחוד זו הנשית שבה התהוו.

אומנם קווי הדמיון בין דמותה של ציונה ובין סיפור חייה של אימי רבקה מטפוריים ועקיפים, אך כפי שיוצג להלן, הם חזקים ובעלי משמעות. העיון בהם מאפשר הצצה לעולמן של ילדות ונשים שביקשו לפרוץ את הגבולות שיעדה להן סביבתן החברתית בתקופה זו, נשים ששרטטו במסע חייהן מודלים של גבורה נשית והנהיגו מאבקים פמיניסטים יום-יומיים, שבהם האישי הוא-הוא הפוליטי.

הקשר הנשי: בנות, אימהות, הצורך לעבוד והדחף ללמוד

קו הדמיון הראשון והמרכזי בין דמותה של ציונה לסיפור חייה של אימי נוגע לעיסוק הנשי. העיסוק הנשי שבא לידי ביטוי במבט ובסיוע הישיר והעקיף של הילדה המתבוננת ואימה ובמפגש עם האחות והאם של הגיבורה, אומנם מצוי 'מאחורי הקלעים' של בימת הגבורה, ואולם הוא יציב ועקיב, נותן רוח גבית לגיבורה ונושא אותה בלבבות הנשים והנערות כדמות נערצת, גם אחרי לכתה.

אמנם גם בסיפור חייה של אימי היה עיסוק נשי שהגיע מכל מיני כיוונים במהלך חייה ודחף אותה קדימה להצלחה. ואולם כדי להסביר את הקשר הנשי, את מיצובו החברתי של דור האימהות ואת החשיבות שהעניקו להשכלת בנותיהן כצוהר לשחרור מהגבולות ופריצתם, אציג בקווים כלליים את סבתי שושנה, אם אימי.

סבתא שושנה נולדה בעיר צנעא שבתימן בשנת 1916. היא חותנה עם סבא דויד כשהייתה קצת לפני גיל 14 והוא היה מבוגר ממנה ב-35 שנה. עוד כילדה, כאשר הבנתי את משמעות פערי הגיל, שאלתי את סבתא אם אהבה את סבא, וזו הייתה תשובתה: "הוא היה בעלי, אני אהבתי רק את הילדים שלי". לדברי אימי, סבתא באה ממשפחה צנענית שהייתה מיוחסת יותר מזו של סבא דויד והם גם היו יותר שמרנים וקשוחים בגידול ילדים כלל ובנות בפרט. לדברי אימי:

הצנענים היו יותר ככה סנובים, ויותר קרים בגידול ילדים, אימא שלי למשל לא הייתה אדם חם, לא הייתה מחבקת [...] אבל גם היא לא קיבלה חיבוק מאימה [...] אני זוכרת כשאבא שלי היה לוקח אותי ביום שישי בקו 9 לבקר את סבתא [אימא של אימא], הם גרו בשכונת התקווה והיא הייתה אישה מאוד קשה והיא הייתה גוערת בו שהוא מפנק אותי יותר מדי, כי הוא היה גאה בי והקדיש לי תשומת לב [...] הם העדיפו יותר בנים. (עוזרי-רויטברג, 2015)

על אף הקשיחות הפיזית, יומניה של אימי, כתבותיה ואף הראיונות עימה מעידים על אהבה ועל מסירות הדדית גדולה בין סבתא שושנה לאימי. סבתא שושנה הייתה תופרת ואימי סיפרה כיצד נהגה להלביש אותה בשמלות מהודרות בדיוק לפי מידותיה ומיומניה אפשר ללמוד כי במונחים של אז גידלו את אימי כנסיכה.

בעיקר סיפרה אימי כיצד סבתא דחפה אותה להתקדם, ללמוד ולהצליח. במאמר שפרסמה אימי בעיתון ג'וניור כרוניקל (Junior Chronicle) עליה ועל אימה (Levi, 1963, p. 25), היא סיפרה כיצד מתוך ניגוד לאימהות אחרות שהוציאו את בנותיהן מבית הספר, התעקשה סבתא שושנה שאימא תלמד וכאשר אימי השתמטה מן הלימודים, ביקשה ממנה סבתא שתלמד אותה את אותיות הא"ב. אימי שנענתה בשמחה מספרת כיצד שיעוריהן המשותפים נתנו לה מוטיבציה, כי כדי ללמד צריך ללמוד והיא בעיקר הייתה גאה כששמעה את אימה מקריאה מכתבים לשכנותיה האנאלפביות. ואולם לא תמיד הפצרותיה של סבתא באימי ללמוד התקבלו בשיתוף פעולה, ולא אחת הן עוררו יכוחים ומתחים בין השתיים. כך כתבה אימי ביומן זיכרונותיה משנת 1952:

בנות רבות היו עובדות בשעות אחה"צ אחר הלימודים, למרות המצב הקשה הייתי מפונקת מאוד בבית. כמעט שלא הייתי עושה כלום, אפילו להרים את הצלחות לאחר הארוחה לא הייתי מרימה. הבנות אהבו תמיד להקניטני: מפונקת, עדינה. לעיתים הייתי בוכה, הייתי רואה זאת כעלבון, וכשהייתי מתרגזת, הייתי מעליבה את אותן בנות שהיו עובדות. אך כמובן זוה לא הועיל. באתי להורי בדרישות כי רוצה אני לצאת לעבודה אחר הצהריים, אך אימי התנגדה כי אמרה שאני לא בשביל עבודה. מוכרחה הייתי להשלים עם המצב. אך כשסיימתי כיתה ו', הייתי הולכת לים 3 פעמים בשבוע. זו הייתה בשבילי ההזדמנות. התחלתי לבקש מהחברות שיחפשו לי עבודה. נו, נו, מי יקבל אותך היו אומרות לי, אימך שומרת עלייך, נראה מה שיהיה ממך בסוף. אך כעבור זמן הצליחה להשיג לי עבודה רותי ק. זוכרת אני את אותם הימים שהייתי בורחת מהבית והולכת לשטוף את הרצפות של גברת שושנה מרחוב רש"י תמורת 15 גרוש לשעה, ואחר כך רצה לים מטבילה את עצמי ועומדת בשמש, כדי שאימא תרגיש שהייתי בים. בחצר ביתנו טרם סידרו מרצפות, אז מה עשיתי? מול דלת חדרנו חפרתי בור ואת הכסף צררתי במטפחת אף, והחבאתי בבור. אימא התפללה מאוד על שלא בקשתי ממנה כסף בזמן האחרון והתחילה לחקור אותי, אך תשובה הייתה לי. "אני לא רוצה לבקש ממך משום שתמיד את צועקת שאני לוקחת ממך כסף", או שהייתי אומרת, חברות שלי מזמינות אותי, אין לי צורך בכסף שלך. כעבור חודש ימים, נודע לאימא מפי השכנה כי היא ראתה אותי אצל גברת אחת. אותו יום היה לי יום שחור. אימא ואבא צעקו עליי, הרביצו לי, "ככה? שקרנית! לים? חברות? הא? והולכת לעבוד? מה עשית בכסף הא? מי ביקש ממך לעבוד?" פשוט עשו שמח, אך כשגילו את מקום מחבואי, צחקו להם, חסכונותי היו 6 לירות ו-42 גרוש... (לוי, 1952)

בריאיון עימה פירטה אימי עוד סיבות שגרמו לה לעבוד והסיטו את תשומת ליבה מהלימודים:

הייתה תקופה קשה והרבה הורים הוציאו את הילדים ואת הילדות בגיל שלא גמרו בית ספר ושלחו אותם לעבודה. למזלי, הוריי עמדו על זה שאני אגמור בית הספר, עד כיתה ח'. אבל במקביל, עבדתי [...] לא הלכתי בשביל לעשות כסף לעצמי, הלכתי לעבוד כדי לעזור לאימא שלי וגם כדי שיהיה לי חצי גרוש לתרום לקרן קיימת (צוחקת). היינו תורמים ביום שישי כסף כדי לעזור לקרן קיימת ואני התביישתי שלא היה לי. גם אחרי כיתה ח' הלכתי לעבוד בבוקר עם השכנה. אני נורא רציתי להמשיך ללמוד, אבל רציתי ללמוד בבוקר והיה בית ספר תלפיות ברחוב העבודה/מלצ'ט או

החשמונאים, לא זוכרת, אבל זה היה למי שהיה לו כסף ולנו לא היה כסף. אז אימא שלי רשמה אותי לבית ספר ערב, בית ספר אחד העם אם זכורני אינו מטעני. אז למדתי, אבל הצופים הפריעו לי, כי כל הזמן היה לי יותר חשוב להיות בתנועת הצופים וזה גם היה אחר הצהריים [...] הקמנו ביפו את מועדון הצופים. קראנו לזה צופי מעפילים ואני הייתי בין המייסדים שלו [...] הייתי בורחת מהבית, כי בבית היה מאוד צפוף ואימא עבדה שם כתופרת והיו באות הנשים מהשכונה. בכלל, החיים בכרם היו תוססים, כולנו היינו בחוץ, לא היה לנו מקום בתוך הבית [...] ובצופים עשינו הרבה עבודה עצמית כי בנינו את השבט הזה. ואני קצת השתמטתי מהלימודים, כל זה עד שכשהלכתי לעבוד במע"צ, אז כבר שילמתי באופן עצמאי על הלימודים ולמדתי לבד. (עוזרי-רויטברג, 2017)

כדי להבין את נקודת המפנה שעברה אימי הן ביחסה ללימודים הן ביחס לעולם העבודה ואת ההזדמנויות החדשות ופורצות הגבולות שנקרו בדרכה, יש לשים לב למעטפת הנשית שקיבלה, ליחסיה המורכבים עם אימה וליחסים שרקמה עם דמות נשית אחרת שפגשה ושימשה בעבודה גם 'אם מאמצת'. כאמור, בימי נערותה של אימי היו לה יחסים מתוחים עם אימה. אם זה מכיוון שאימי נולדה לאחר מות אחותה הגדולה, אם זה בשל הייחוס הצנעני ואם זה מכיוון שסבתא עצמה חותנה בשידוך בגיל צעיר מאוד ולא ניתנה לה ההזדמנות ללמוד כהלכה בנערותה, היא כעסה עליה שהיא מזניחה את הלימודים ומכלה את כל כוחותיה בעבודת ניקיון בבוקר ובפעילות בצופים אחר הצהריים. היא ייעדה לבתה עתיד טוב יותר משטמן לה גורלה והשתמשה ב'נשק' האחרון שהיה לה כדי להניע אותה מעבודת הניקיון והזנחת הלימודים, היא עלבה בה. אימי סיפרה לי זאת בכאב בריאיון עימה:

בתקופה שלאחר סיום הלימודים, כשעבדתי בבוקר במשק בית ולמדתי בערב, אימא שלי, שמאוד התרגזה על זה שאני הולכת לעבוד במשק בית, אמרה לי פעם אחת: "את, כל החיים שלך, תהיי תחת רגלי הגברת". זאת אומרת שאני לא אהיה עצמאית ולא אתקדם [...] וזה נורא העליב אותי, אני עושה מאמצים, הולכת לעבוד בשביל לתת להם כסף וזה מה שהיא אומרת לי? בגלל שלא למדתי כמו שצריך, עבדתי בבוקר ואחר הצהריים הייתי רצה למועדון הצופים. אז אני נורא נעלבתי ואמרתי: "ככה?! אני לא הולכת יותר לעבוד במשק בית!" וזהו, הפסקתי לעבוד בבקרים. (עוזרי-רויטברג, 2017, הדגשה שלי)

דבריה של אימה שנחקקו באימי ובשעתו פגעו בה עמוקות, גרמו לה בפועל לפרוש מעבודת הניקיון, על אף המצוקה הכלכלית שהייתה בבית. בדעבד נראה כי הפרישה מעבודת הניקיון הייתה נקודת מפנה מכרעת בהזדמנויות שנקרו בדרכה:

עכשיו הייתה לי חניכה בצופים שעבדה במע"צ ואמרה שמחפשים במע"צ נערה לעבודה [...] אז הלכתי לריאיון במע"צ וכמו מטומטמת באתי במכנסים קצרים, סנדלים תנ"כיים (צוחקת). אבל למזלי, תוך כדי שמראיין אותי המזכיר, מי נכנס לחדר? אחד אהרונוב, שהייתי עושה בייביסיטר לילדים אצל אחותו ברחוב פרץ חיות והוא הכיר אותי והיה בכיר שם, אז הוא אומר לו: "וולפסון, אני מכירה אותה, היא בחורה רצינית, יש לה ראש על הכתפיים, תקבל אותה" ובזכותו התקבלתי לעבודה. עכשיו מה עשיתי בעבודה הזאת? עברתי מחדר לחדר, לחלק בבוקר את המכתבים לסגן המנהל ולמחלקת חשבונות, תפקיד של מיון והעברת המכתבים. אבל אני הייתי סקרנית ולמדתי עוד תפקידים. וכשאחת הטלפניות הייתה צריכה לצאת לאכול ארוחת בוקר/צהריים, החלפתי אותה והשתלטתי מאוד מהר על העבודה הזאת. אחר כך היו לי שעות הפסקה,

אז נכנסתי לחדר הכתבניות והתחלתי ללמוד לתקתק במכונת הכתיבה ולמדתי גם את זה.

יום אחד נכנסתי לסגן מנהל מע"צ, טסלר אחד, ואני הייתי כזה מחייכת ואומרת: “בוקר טוב” בקלילות כזאת, אבל שמתי לב שפעם, פעמיים אני אומרת לו בוקר טוב והוא לא עונה לי. אז הפסקתי לומר לו “בוקר טוב” והייתי אומרת לכולם. ויום אחד הוא נכנס למשרד ואמר: “גברת, לא לימדו אותך להגיד בוקר טוב?”, אז אמרתי לו: “לימדו אותי להגיד בוקר טוב למי שגם עונה לי בוקר טוב” [צוחקת]. חצופה כזאת הייתי. והוא נדהם. הוא היה צבר טברייני, גאה, אבל הוא חיך והעריך אותי, ולא כעס. אחר כך עוד קידמו אותי. ואז, באיזה שהוא שלב, הכניסו אותי לעבוד במחלקת כוח אדם יחד עם לולה. (עוזרי-רויטברג, 2017)

לולה תדוהר, שכונתה תמיד בפי אימי האימא השנייה וגם המאמצת שלי, הייתה חלוצה, משכילה, בלי ילדים משלה. החיבור בין אימא ללולה הוליד קשר חזק, אוהב ומטפח שהיווה נדבך מהותי במעטפת הנשית וברוח הגבית שקיבלה אימי בחייה. כשהתחילה אימא לספר על לולה, היא ספקה כפיה ובקול נרגש אמרה:

והלולה הזאת, זיכרונה לברכה, זיכרונה לברכה, לולה לקחה אותי לידיים, היא הכניסה אותי לספרייה על חשבונה, לספריית איזרסקי בגרונזנברג. היא הייתה מחליפה לי ספרים ועמדה על זה שאני אקרא ושאתי אלמד והייתה מביאה לי את הסנדוויצ'ים בבוקר, עד שראיתי שהיא קונה חזיר והפסקתי לאכול אותם (צוחקת). אבל היא ממש דאגה לי. יום אחד הייתי חולה והיא באה לראות איפה אני גרה וקיבלה את שוק חייה. היא הייתה בודקת לי את הלבנים לראות אם אני לובשת מספיק חם. ממש הייתה לי כמו אימא. והיא, היא דחפה אותי ללמוד וככה התקדמתי בעבודה. **משליחה בחדרים בלי השכלה**, **בלי כלום [...]** ועד שהגעתי להיות מזכירת המנכ"ל. (עוזרי-רויטברג, 2017, הדגשה שלי)

שתי נשים אלו, שהיו משמעותיות ביותר בחייה של אימי, ידעו חיים לא קלים במרחב חברתי פטריארכלי שהגביל נשים ואת ההזדמנויות שלהן להתפתח. שתייהן אהבו את אימי וראו בלימודים ובהשכלה צוהר לפרוץ את גבולות הסטראוטיפ החברתי שיועד אז לנשים תימניות וראה בהן עובדות ניקיון לא משכילות.

יתרה מזו, המעטפת הנשית והכוח שהביאה עימה, הדהדו גם בפרקים מאוחרים בחייה של אימי, בחברותה בארגוני נשים, בפעילותה הפוליטית והציבורית ובעבודתה בארגון נעמ"ת שעבדה בו למעלה מ-20 שנה.

חדר משלה – A Room of One's Own

לקו הדמיון השני בין ציונה לאימי קראתי “חדר משלה”, שכן ציונה היא בחורה צעירה ואף יפה, והיא מתגוררת בחדר משלה, בלי בעל ובלי השגחה הורית, והיא אף נפגשת עם בחורים צעירים בחדרה זה, בלא פיקוח ודין וחשבון על מעשיה. הדבר מביא מייד לידי השמעה המכפישת והמעליבה שהיא “זונה”. ואולם הבחירה של ציונה היא לנהל את חייה כפי שהיא רוצה, על אף ולמרות מה שאומרים השכנים. בחירה זו והחיים בחדר משלה באו לידי ביטוי גם בסיפור חייה של אימי.

בשנת 1953, בהיותה בת 18, עברה משפחתה של אימי למגדאל והיא נשארה לגור לבדה באותה דירת חדר בכרם התימנים. לדבריה, כיוון שלא היו לה הרבה הזדמנויות לעבודה משרדית ומסודרת כמו שהייתה לה במע"צ, היה לה חשוב לשמור על מקום עבודתה ומסיבה זו לא עברה עם המשפחה

למגדיאל. אך היא המשיכה להעביר את מרבית משכורתה להוריה. התנאים בחדר המגורים בכרם לא היו קלים:

היה לנו בסך הכול חדר אחד בכרם וחדר, שהשירותים בחוץ ובליילה הייתי מפחדת לצאת. היינו מכניסים סיר כדי לעשות פירי בלילה. כשאני הייתי בחוץ לארץ [בשנים 1962-1963] מזל ושולה [אחיותיה הקטנות] שיפצו את החדר ועשו שירותים ועשו מטבח. אבל אני גרתי בתנאים אחרים, במצב שמים היו חודרים פנימה מהתקרה ואני הייתי ישנה בפניה ובאמצע הייתה גיגית כדי לאסוף את המים שיוורדים מהתקרה. (עוזרי-רויטברג, 2017)

אם כן, המגורים לבד לוו במצוקה כלכלית ופחדים, בתחושת בדידות ולעיתים אף בהרמות גבה של שכנים, וכנגד זה חיזקו את אימי רוח גבית שקיבלה מהוריה שלא שעו לרכילות השכנים, נשים מיטיבות שפגשה בדרכה, כמו לולה שדאגה לה כבת, וגם חברות ושכנות טובות שסיפקו לאימי מעטפת חמה. אימי מתארת תקופה זו בכתבה "גדלתי בבית עני":

במשך כל אותן השנים שבהן גרתי לבדי בכרם התימנים, והשקעתי את מרצי בלימודים - ביום עבדתי במשרד ובערב למדתי - לא הציקו לי הורי בעניין הנישואים, על-אף שעברתי את שנותי השמונה-עשרה, בעוד החברה מבחוץ לחצה, ריכלה, שכנים נדו בראשם, אך הורי עמדו תמיד לצדי, וכשביקשתי ללמוד, אף עודדו אותי להמשיך הלאה. היו ימים שהייתי חיה על שתי מנות פלאפל, שכן הפרשתי ממשכורתי לתמיכה בהורים, ונאלצתי להשקיע הרבה בספרי-לימוד, בשיעורים פרטיים ועוד. לא בכל שבת יכולתי לנסוע אל הורי, אך [...] פעם בשבוע, בליל-שבת, הייתי הולכת אל הורי חברתי, אברהם ונעמי נוני, שראו בי אחת מבני-המשפחה. הייתי זוכה שם לאמבטיה חמה ולארוחת-ערב משפחתית-מסורתית. בבוקר יום שבת היתה נעמי, האם, מביאה לי את החמין לבית, כי ידעה שאין לי כל ארוחה חמה. לא ידעתי לבשל, לא אהבתי לבשל, והייתי שקועה בקריאה ובלימודים. (עוזרי, 1976, עמ' 17)

בשאלה מדוע ישנן כל כך מעט נשים סופרות, וולף (1929/2004) מתארת בספרה הן את האתגר הכלכלי שכרוך בלהיות אישה סופרת הן את המחסור בחדר, 'חדר משלך'. ואומנם עם כל דלותו חדרה של אימי סיפק לה גם מרחב לכתיבה וליצירה. היא קראה ספרים והפליגה בדמיונות, כתבה סיפורים קצרים, זיכרונות, מכתבים, יומנים, כתבות לעיתונות ועוד.

יתרה מזו, משיחות עם חברותיה ואחיותיה הקטנות (דודותיי), ניכר שאימי שימשה בעבורן עוגן וכי חדרה הקטן בכרם היה גם מקום מפלט מהבית השמרני ומקום מפגש חברתי לצעירות וצעירות, אומנים ופעילים חברתיים בשכונה, מעין מרחב בטוח המשוחרר מכבלי המסורת.⁴

בחדר זה, במהלך העבודה במע"צ, למדה לבגרויות ואף רקמה את תוכניותיה לפריצת גבולות, כמו פעילותה החברתית שהחלה בהרצאות שנתנה לנשים במועדון כרם התימנים. חסרו לה מקצועות מתמטיקה ואנגלית והיא גמרה בליבה שבגרות באנגלית היא עושה גם עושה ואף נוסעת לאנגליה לעשות זאת. היא תיארה זאת בריאיון עימה:

4. כך נכתב עליה ועל חבריה [הזמר והרקדן ברוך יפת, הרקדנית חנינה זרבי, הפסל אליהו לוי, הצייר בני לוי והמלחין נחמיה שרעבי] כ"בוהמה של כרם התימנים", בכתבה שפורסמה בעיתון לאישה (שגב, 1964, עמ' 9).

התוכנית המקורית הייתה לנסוע לארה"ב לבן דודי, שאוכל ללמוד שם. אבל בינתיים הכרתי את הסופר מרדכי טביב והייתה אחת שושנה אריאלי שמאוד אהבה את הכתיבה שלי ואמרה לי לא כדאי לך לנסוע לארה"ב, זה רחוק ותלכי לאיבוד שם. עדיף שתסעי לאנגליה ואז סידרו לי את המשפחה הדתית הזאת, משפחת קור, שאהיה שם אופר. לאנגליה הגעתי באונייה. אני זוכרת את אביגדור ברטל, מנהל מע"צ, שהיה אישיות בלתי רגילה, אחר כך הוא התמנה להיות מנהל בתי הזיקוק בחיפה, הוא בא להיפרד ממני לפני שיצאתי לאנגליה, בנמל חיפה והביא לי שני סוגי ספרים: *How to be an alien* וסיפורים קצרים של או. הנרי (O. Henry). עליתי לאונייה, זה היה 4-5 ימים. התיישבתי לאכול והיו ארבע כפות מפה וארבעה מזלגות מפה ולא ידעתי כלום, במה להשתמש למה? ובערב הראשון לא אכלתי כלום, לא ידעתי איך, ורק צפיתי בהם אוכלים, איך הם משתמשים בכלים ורק אז התחלתי לאכול [צוחקת]. בסוף נבחרתי שם למלכת האונייה [...] והמשפחה שהגעתי אליה הייתה בטוחה שתבוא להם תימנייה שלא יודעת כלום, בלבוש כזה מסורתי והם היו בשוק גם מאיך שאני מתלבשת, היו לי שמלות יפופיות, כאלו עם רקמה שתפרה לי נעמי נוני והם גם היו בשוק מאיך שאני אוכלת, הם לא ידעו שלמדתי את הכול באונייה [צוחקת].

אבל היה לי נורא קשה שם, הרווחתי 2.5 שטרלינג לשבוע ועבדתי קשה, לא הצלחתי ללמוד וכבר רציתי לחזור. אבל אז אוליה קזנצ'י שהייתה פעילה בארגון אימהות עובדות בכרם, סידרה לי מענק ממשרד ראש הממשלה בהמלצת מי שהיה אז מזכירו של דוד בן גוריון ואחר כך נשיא המדינה, יצחק נבון. קיבלתי 50 שטרלינג וזה היה המון, וגם בבה אידלסון ממועצת הפועלות באה לקראתי ושלחו לי גם הם מלגה מטעם Pioneer Woman. והמלגה הזאת אפשרה לי ממש להתמקד בלימודים ואני עברתי את הבחינות בהצלחה. (עוזרירויטברג, 2017)

בשנים שחיה אימא באנגליה היא לא רק סיימה את בחינות הבגרות באנגלית בהצלחה, אלא גם החלה כותבת באנגלית ואף פרסמה בשנת 1963 מספר מאמרים קצרים ב*כרוניקה היהודית* (The Jewish Chronicle) וב*ג'וניור כרוניקל* (Junior Chronicle).

בשנת 1963 חזרה אימי מאנגליה לישראל ולאותה דירת חדר בכרם התימנים, כשהיא מצוידת בשפה נוספת ומלאת תקוות. בארץ היא עברה קורס לעריכה ועיתונאות מעשית מטעם המכון לפירון העבודה ואיגוד עורכי כתבי עת, ובו בזמן חזרה לעבודתה במע"צ כמזכירה בכירה. הוריה כאמור תמכו בה בדרכה העצמאית, ורק בשנת 1965, בהיותה בת 29, היא נישאה לאבי אהרון והם הקימו יחד את משפחתנו.

הכתיבה – אסקפיזם יצירתי, פורקן ונשק

קו הדמיון השלישי בין ציונה לאימי, נוגע למיומנות הכתיבה עצמה, המשמעות שהיא מקבלת בחיי הגיבורה והכוח שהיא נושאת בחובה. בסיפור הקצר שכתבה אימי, הכתיבה של ציונה היא נשק, כוחה במאבק על הקמת המדינה – כתיבה של כרוזים מחתרתיים.

בעבור אימי, כפי שאפרט להלן, הכתיבה הייתה גם וגם – גם אסקפיזם יצירתי, גם פורקן וגם נשק. עוד כנערה חלמה להיות סופרת. היא אהבה לקרוא ספרים ולהפליג בעולמות הדמיון, וכישרון הכתיבה שלה בא לידי ביטוי ביומנים, במכתבים ובסיפורים קצרים שכתבה עוד בנעוריה. ואולם היה פער קיומי בין החלום התמים שהיה לה ובין המציאות הקשה שגדלה בה.

בכמה מסיפוריה הקצרים ובכתביה ניכר שהכתיבה היא אמצעי יצירתי לברוח מהמצוקה ומהבית השמרני לעולמות מדומיינים, שבהם הכול ייתכן. בקריאת יומניה ניכר שהכתיבה שימשה בעבורה גם אמצעי פורקן ומנטליזציה שבאמצעותה היא ביארה לעצמה את עצמה, נתנה ביטוי למה שלא העיזה לספר, לומר בקול או להודות בו. כך למשל כתבה באחד מיומניה בעת מצוקה:

אני כותבת שוב, והפעם מתוך דחף פנימי עז לבטא את המתחולל בנפשי בימים אלה. אני יודעת כי דפים אלה הנם תחליף לספת הפסיכיאטר, או לכומר וידוי. אין לי דרך אחרת, אלא זו, לנסות ולהעלות כאן את מה שעובר עליי בימים גורליים אלה. (עוזרי, 1970)

באמצעות הכתיבה היא יכלה אפוא לווסת את סערת הנפש, אך גם לתת לה ביטוי. במכתבים שכתבה להוריה, לאחיה, לקרובה וידידיה ובמכתבים שכתבה בשמם לרשויות החוק בעניינים מסוימים, ניכר הכוח שנתנה לה כתיבתה, להנכיח את עצמה, להביע את רגשותיה, לזקק את בקשותיה, לשכנע בטיעוניה ולא אחת להוכיח את הצד שכנגד על התנהגותו כלפיה.

כך סיפרה אימי בריאיון שעשיתי עימה על המקום של הכתיבה בחייה ועל האופן שהשתלבה כתיבתה בפעילותה הציבורית:

הכתיבה שלי הייתה עוד שהייתי בבית ספר, היו לי יומנים. אבל יום אחד כשלמדתי ערב לבגרות וישבתי אצל חברה שלי תמי אביאני, זיכרונה לברכה, היה אצלה עיתון דבר ושבועון שבו היה כתוב על כרם התימנים, וכתבו שם שכל החיים שלהם זה כדורגל, וזה קבוצת שמשון ותיארו אותנו שטוח כזה. ואני התעצבנתי כי אנחנו ישבנו ולמדנו ורצינו להתקדם ולא כל החיים שלנו היו כדורגל. וזה מאוד הרגיז אותי, אז הגבתי במכתב למערכת "האמת על כרם התימנים", נתתי ביקורת נוקבת כזאת. אז התחילו לחפש מי זאת רבקה לוי. וישראל ישעיהו שהיה אז חבר כנסת ופעיל במחלקה ליוצאי תימן במפא"י ובמועצת הפועלים, חיפשו אותי, רצו לדעת מי זאת. חשבו תבוא איזו אישה מבוגרת עם ניסיון, ופתאום באה לו איזה ציפלונה אחת [צוחקת], אבל ידעתי לכתוב. ואז לייב קופרשטיין, העורך של "דפי בית ברנר" אמר לי, אני רוצה שתכתבי. וכתבתי, כתבתי על גבעת עמל, ראייתי נשים בכרם והייתי מקבלת כסף על זה, זו הייתה עוד הכנסה, וזה דחף אותי. והתחלתי גם לכתוב וגם להרצות, במקרה [...] בכרם התימנים היה מועדון שהיה בו חוג תנ"ך. הגברים היו הולכים לבית הכנסת והנשים היו הולכות למועדון הזה. ויום אחד המרצה הקבועה שלהן חלתה, אז באה נעמי עזני שהייתה פעילה בכרם וביקשה ממני אם אני יכולה לבוא לקרוא להם מהעיתון, לעשות להן איזו פעילות. אמרתי כן, למה לא? בדיוק למדתי אז תנ"ך, התכוננתי לבגרות, ולקחתי סיפורי נשים, את יודעת, היה לי את הספרים של שושני נדמה לי, ואחר כך הוצאתי קטע מאמר מעיתון דבר, באתי וקראתי להן ודיברנו. והן היו מאושרות ממני ולא רצו אחר כך את המרצה הקבועה שלהן ואמרו שהן רוצות רק את רבקה. ואז כבר התחילו גם לשלם לי כסף עבור ההרצאות האלה וגם זה נתן לי פוש להתקדם, להרצות ולכתוב. (עוזרי-רויטברג, 2017)

אימי כתבה כאמור כתיבה אישית וכתביה עיתונאית, מאמרים בעברית ומאמרים באנגלית ופרסמה את מאמריה בעיתונים וכתבי עת רבים, בהם דפי בית ברנר, דבר, למרחב, מן היסוד [דרישבעון], ירחון נעמת לאישה ולמשפחה, כתב העת בשירות המדינה, כתב העת אפיקים, עיתון שלוחות של יוצאי תימן וגם כאמור ב-"The Jewish Chronicle" וב-"Junior Chronicle".

בשליבים מוקדמים של גיבוש זהותה פיתחה אימי לא רק מודעות לרכיבי זהותה המגדרית, העדתית והמעמדית, אלא אף צורך לפרק סטראוטיפים מדירים, לתת קול למוחלשים ולפעול למען תיקון עוולות. הפעילות (אקטיביזם) שלה תורגמה בשליבים שונים בחייה לפעילות ציבורית ענפה בהסתדרות העובדים, בנעמ"ת, בחברות ובפעילות פוליטית במפלגת העבודה שאף נבחרה בה להיות חברת ועידה, בחברותה ופעילותה בעמותת "אעלה בתמר" של יוצאי תימן ובייזום מנעד רחב של התנדבויות ופעילויות למען הקהילה.

לאחר נישואיה לאבי ולידתם של אחי ואחותי, התקשתה אימי לעמוד בלחצי העבודה במע"צ בתפקידה הבכיר כמזכירת המנכ"ל. חלופת מכתבים שמצאנו בינה למעסיקה ממע"צ, מגלה שגם בחייה האישיים סייע לה כישרון כתיבתה להילחם על זכויותיה המגדריות והמעמדיות כאישה עובדת לאחר לידה. להלן אחד מאותם מכתבים שמצאנו שממחיש הן את חריפות לשונה והן את האופן שגייסה את ארגוני הנשים העובדים שהשתייכה אליהם לטובתה:

רבקה עוזרי
רח' ירושלמי 3, שכון בבלי
תל-אביב
20.12.69

לכבוד
מר י. זיו
סגן מנהל מע"צ, מינהל.
מר זיו הנכבד,
ראשית הרשה לי להודות לך על ברכותייך, במכתבך אלי מיום 20.10.69, לרגל הולדת בתי.

אשר למכתבך מיום 20.11.69, עלי להודות שתוכנו גרם לי רוגז ועגמת נפש רבה. אני עובדת במע"צ כבר 17.5 שנה ובמשך כל השנים הללו עוד לא שמעתי על מקרה דומה, שעובדת הנמצאת בחופשת לידה, תועמד בפני עובדה מוגמרת, שמקום עבודתה הקבוע נשלל ממנה, עקב צאתה לחופשת לידה וזאת 34 יום בלבד לאחר הלידה (כשלפניה עוד 50 יום להם היא זכאית בהתאם לחוק הבטוח הלאומי). להפך, אני יכולה להצביע על מקרים בהם נשמר מקום העבודה לא רק במשך שנה תמימה אלא אף יותר מזה, כשהעובדת הייתה במשך חודשים מרותקת למיטה בשמירת הריון, וזאת כמובן בהתאם לחוק, שהוא נהיר לך כשם שהוא נהיר לי.

לאור האמור לעיל, אינני יכולה לקבל את תוכן מכתבך הנ"ל. הדרך בה אתה מציג את מעמדי כיום הוא כפקק התלוי באוויר, שניתן לנהוג בו בשרירות לב ולשבצו "במשרה אחרת כפי שתהיה פנויה" דבר שאני רואה בו פגיעה אישית בי, בנוסף לזה שהוא מהווה חריגה מוחלטת מן החוק לגבי אישה בחופשת לידה. יתר על כן, לא ברור לי מדוע לא מצאת לנכון להעביר העתק מכתבך אלי גם לוועד העובדים.

ברצוני להזכירך, כי ביום א' 12.10.69, הזמנתי לשיחה ובין השאר בקשת לדעת מה הן תוכניותי לעתיד; הודעתי לך מפורשות שאני חוזרת לעבודה בתום חופשת הלידה. אמנם, בהתאם לחוק הנני זכאית להעדר מהעבודה במשך שנה שלמה, אולם אין בדעתי לנצל זאת. חופשתי בשכר מהבטוח הלאומי מסתיימת ב-8.1.70 ומיום ה-9.1.70 הנני מבקשת לנצל את החופשה העומדת לזכותי עד לסוף פברואר, כך שב-1.3.70 אני חוזרת לעבודה.

הנני מקווה שזכויותי תשמרנה לי בהתאם לחוק.

בכבוד רב,
רבקה עוזרי

העתק:

ועד עובדי מע"צ

מר בן עמי, אגוד עובדי המדינה, בית ברנר, ת"א

גב' עליזה תמיר, המחלקה לאגוד מקצועי, המדור לעובדת השכירה, הוועד הפועל.

לאחר מכתב זה אומנם אימי חזרה לעבודתה במע"צ כמזכירת מנכ"ל, ואולם בהמשך לאחר 23 שנה של עבודה, פרשה ממנה מרצון כדי להיות זמינה יותר לילדיה. היא הוסיפה לעבוד בעבודות כתיבה, עריכה והרצאות ופעילותה הציבורית לא חדלה ואף הסתעפה.

בשנת 1972, מייד לאחר הולדת, זכתה אימי עם תשע נשים אחרות בתואר "סגנית אשת חיל" (איזון, 1972), שהוענק בתחרות נשים שהמועמדות הסופיות בה נבחרו מתוך 20,000 נשים שמילאו את שאלוני ההשתתפות. תחרות נשים זו ניסתה אז להציג חלופה פמיניסטית לתחרויות היופי המחפצות את גוף האישה והיא אורגנה בידי שבועון לאישה ומועצת הפועלות – ארגון אימהות עובדות. כך נכתב בעיתון דבר על התחרות:

שלא כבהכתרות אחרות, לא נדרשו הפעם המועמדות להופיע בבגדי ים. אדרבא: מטרת המבצע הייתה להפנות את אור הזרקורים מנערות הזוהר אל אחיותיהן הבוגרות – עקרות בית המצליחות לשלב בית מטופח ועבודה בחוץ ומוצאות זמן גם ללימודים, לעבודה ציבורית ולהיות גם אם טובה. (איזון, 1972)

בשנת 1981 לאחר הקמתו של מרכז קהילתי חדש של נעמ"ת בבבלי, התבקשה אימי מפעילות מרכזיות בארגון לנהל אותו, וכך במשך 19 שנים ניהלה בהצלחה מרובה את המרכז הקהילתי של נעמ"ת בבבלי. היא העמידה "צבא של מתנדבות" כפי שכונו בערב הוקרה שארגנו לאימי, והן פעלו רבות למען הקהילה בשכונה ומחוצה לה בקליטת העלייה מברית המועצות בשנות התשעים, בסיוע לקשישים, בתמיכה בחיילים ובעורף, במלחמת המפרץ ועוד.

חופש, שוויון ואחוה ומעל לכול – אימא

קו הדמיון האחרון שמחדד את הזיקה בין ציונה לאימי, נוגע לערכים המרכזיים שביטאה דמותה של ציונה בהכרעותיה ופעולותיה ואלה הם: החופש לבחור בדרכה העצמאית, ההתרסה נגד אי-שוויון מגדרי וההקרבה למען הציבור הלאומי. ערכי החופש, השוויון והאחוה היו ערכים מרכזיים אף בסיפור חייה של אימי.

לפיכך כשעמדה לפני הוריה היא עמדה על החופש שלה לבחור במה להשקיע, בתנועת הנוער או בלימודים, לפני מעסיקה היא עמדה על זכותה לקבל את הכבוד הראוי לה או לממש את זכויותיה ולפני סביבתה השמרנית היא עמדה על החופש שלה לגור בחדר משלה, ליצור וללמוד כשהכתיבה משמשת בעבורה מעין מפתח לשחרור.

מאבקה לצדק חברתי ובאי־שוויון לסוגיו על בסיס מעמדי, עדתי, מגדרי או אחר מלמדים על המשמעות שקיבל ערך השוויון בחייה. היא הסתכלה בכולם 'בגובה העיניים', הן בעבודתה הן בפעילותה הציבורית תמיד נטתה לסייע לחלשים, למיעוטי יכולת, לאנשים חולים, לקשישים עריריים, לאימהות חד־הוריות, לעולים חדשים ולכל מי שאין לו מישור אחר שיעזור לו.

אף בעניין ערך האחוה ראוי לומר כי הזיקה שלה לקהילה לא הייתה תאורטית או דוגמטית, אלא דרך חיים. היא באה לידי ביטוי בשלל ההתנדבויות שהייתה עסוקה בהם על רקע תפקידה וכאדם פרטי ובתרגום יום־יומי של ערכי התרומה לכלל והערבות הדדית.

ובעבורי היא הייתה מעל לכול אימא, אימא נוכחת, עוטפת, מכוונת ותומכת. אימא שחינכה אותנו בקטנות ובגדולות להקשיב לעצמנו אך גם לאחר, לפעול בהגינות וביושר, להגן על המוחלש ולזהות את חלקנו, תרומתנו ואחריותנו גם כלפי הקולקטיב.

יהי זכרה ברוך.

רשימת מקורות

- איזן, נ' (1972, 26 באפריל). אמי סיבוני – אשת חיל 1972. *דבר*, עמ' 11.
- וולף, ר' (2004). *חדר משלך* (י' רנן, מתרגמת). ידיעות אחרונות. (המקור פורסם ב־1929)
- לוי, ר' (1952). *יומן אישי*.
- עוזרי, ר' (1970). *יומן אישי*.
- עוזרי, ר' (1976). גדלתי בבית עני. *נעמת: הירחון לאישה ולמשפחה*, 3, 14–17.
- עוזרי־רויטברג, ס' (2015, 10 באוגוסט). *ריאיון סיפור חיים עם רבקה עוזרי – חלק א*.
- עוזרי־רויטברג, ס' (2017, 25 בינואר). *ריאיון סיפור חיים עם רבקה עוזרי – חלק ב*.
- שגב, ש' (1964). הפרלמנט של "החירבה". *לאשה*, 909, 8–9.
- Levi, R. (1963, June 28). My mother and I. *Junior Chronicle*, 25.